

Dr hab. Alicja Jakubowska-Ozóg, prof. UR
Instytut Polonistyki i Dziennikarstwa
Uniwersytet Rzeszowski

Recenzja
rozprawy doktorskiej mgr Katarzyny Świercz
napisanej pod kierunkiem dra hab. Marty Bolińskiej prof. UJK

Tytuł rozprawy:

Powieści dla dziewcząt Marty Fox. Próba monografii

Podczas lektury pracy doktorskiej Katarzyny Świercz nasuwa się podstawowa konstatacja, że praca ta wyrasta z młodościowych fascynacji czytelniczych samej Doktorantki, wspomnień lektur istotnych dla każdego młodego człowieka poszukującego w ważnym okresie życia odpowiedzi na nurtujące go pytania. Takie stwierdzenie powodowane jest zarówno wyborem tematu pracy, zakresem badań, jaki Doktorantka sobie wyznaczyła, zebraniem materiałem dotyczącym pisarki, jej życia, zawodowej kariery, uzupełniającym pracę wywiadem z Martą Fox, ale także zaangażowaniem objawiającym się w stylu rozprawy. Katarzynę Świercz interesują nie tylko powieści jako takie, poruszane w nich problemy, ale także twórczy ferment wynikający z nakładających się na siebie przeżyć samej pisarki, doświadczeń związanych z jej zawodem, wyborem drogi życiowej, wypełnianiem kolejnych społecznych ról. Powieści dla dziewcząt/młodzieży, to jedynie ułamek twórczości Fox, stanowi go bowiem ponad czterdzieści książek – są wśród nich zarówno poezja, jak i proza, także formy nowatorskie opierające się tradycyjnej klasyfikacji gatunkowej/rodzajowej. Ustalenie precyzyjnych ram gatunkowych, pozwalających przypisać rygorystycznie do

określonych kategorii kolejne utwory jest zadaniem trudnym i raczej niemożliwym ze względu na mieszanie w obrębie jednego tekstu różnych form i odmiennych poetyk – ta uwaga dotyczy wszystkich tekstów prozatorskich Marty Fox, takie gatunkowe hybrydy odnajdujemy także w jej poezji np. w tomiku *Wszystko co niemożliwe. Wiersze wybrane*.

Dla Autorki dysertacji celem stał się nie tylko teoretyczny opis powieści dla dziewcząt, ale także pokazanie nowatorskiego charakteru rozwiązań zaproponowanych przez Fox, które w znacznej mierze przyczyniły się do popularności jej utworów. Ważnym dla badania powieści stał się kontekst biograficzny. Biografia pisarki intryguje już z racji imienia i nazwiska (imiona: Miśka, Mieczysława, Marta; nazwiska: Szymaniuk, Siemieniuk, Siemieniuk-Fręś, Fręś-Fox, Fox), zmiany profesji i wyboru drogi twórczej, wieloletniej pracy nauczycielki, odejścia z zawodu i podejmowania innych ról. Biografia ta przybliżona została w dysertacji w kilku zazębiających się obszarach oświetlających się wzajemnie i uzupełniających: rodzina i dzieciństwo, wykształcenie, doświadczenie życiowe i życie prywatne, obecność w kręgu twórców.

Doktorantka skomponowała swoją pracę z czterech zasadniczych rozdziałów (oprócz wstępu i zakończenia). W pierwszym z nich otrzymujemy ważne informacje dotyczące biografii, losów powojennej rodziny, a także informacje przybliżające recepcję twórczości autorki serii *Agaton-Gagaton*, przywołane zostały nagrody i wyróżnienia literackie, które otrzymała autorka powieści młodzieżowych. Część druga omawia rozwój powieści dla dziewcząt, wskazuje na wpływ przemian społecznych, politycznych, kulturowych kształtujących literaturę dla młodego odbiorcy i jej tematykę. Pomocne w uporządkowaniu rozległego materiału stały się opracowania dotyczące tego zagadnienia – kanoniczne prace m. in. Józefa Zbigniewa Białka (*Literatura dla dzieci i młodzieży w latach 1918-1939*, 1987), Jerzego Cieślikowskiego (*Literatura osobna*, 1985), Anny Kruszewskiej-Kudelskiej (*Polskie powieści dla dziewcząt po roku 1945*, 1972), i nowe opracowania, jak *Szkoła narzeczonych. O powieści dla dziewcząt w dwudziestoleciu międzywojennym* z 2006 Moniki Graban-Pomirskiej, czy *Literatura „czwarta” – w kręgu zagadnień teoretycznych* Zofii Adamczykowej (2008).

Trzeci rozdział przedstawia twórczość Marty Fox na tle powieści dla dziewcząt. Kontekstem uzasadnionym jest przywołanie, ważnych dla rozwoju tej odmiany gatunkowej powieści, dokonań takich autorek jak: Kinga Dunin, Dorota Terakowska, Ewa Nowacka, Małgorzata Musierowicz, jak i twórczości pisarek, których książki funkcjonują w kanonie literatury dla młodzieży od dawna – Krystyny Siesickiej, Elżbiety Jackiewiczowej. Istotnym dla przejrzystości wywodu jest przypomnienie kwestii dotyczących odbiorcy, który w powieści dla dziewcząt jest wyraźnie określony już w samej nazwie gatunkowej (pozostaje świadomie zdefiniowany przez samego autora), a także funkcji – dydaktycznej i psychologicznej – wpisanych w tego typu utwór z towarzyszącą funkcją estetyczną (to istotna cecha utworów Fox widoczna w dopracowanej szacie graficznej, tematycznie zaprojektowane okładki, które stają się komunikatem sugerującym zawartość książki). Autorka serii *Agaton-Gagaton*, jak podkreśla Doktoranta, ma świadomość, że w przypadku powieści dla dziewcząt hipotetyczny odbiorca „tkwi nie tylko w tekście, ale także w metatekście, w ilustracjach i całej grafice książki” (pisze o tym na s. 112 przywoływana przez Doktorantkę Gertruda Skotnicka – w artykule *Odbiorca wpisany w dziewiętnastowieczne powieści dla dziewcząt*). Równie ważną kwestią pozostaje postać narratora, jego ukształtowanie – ta kwestia w powieściach Fox stanowi w znacznej mierze o atrakcyjności utworów. W większości omawianych tekstów dominuje narracja pierwszoosobowa nawiązująca do historii gatunku i popularnych pensjonarskich pamiętników (zwracam uwagę na nieco mylący tytuł podrozdziału s. 115 *Narrator i narracja w twórczości Marty Fox* – sugeruje on bowiem, że tego typu uwagi dotyczą całej twórczości, warto byłoby tę kwestię doprecyzować). W ten sposób autorka uwiarygadnia opisywane historie, służy temu także język, jakim narrator przekazuje wiedzę o przedstawianym świecie – np. włączane w tok narracji wypowiedzi domowników, zwroty charakterystyczne dla języka młodzieży, kolokwializmy, itp.

Rozdział IV podporządkowany został problematyce powieści Marty Fox – to cztery istotne zakresy definiujące w znacznej mierze życie nastolatków – rodzina, środowisko rówieśnicze, szkoła i nauczyciele, zagrożenia cywilizacyjne. Problematyka

została ukazana w kontekście psychologii rozwojowej określającej potrzeby, hierarchię wartości młodego człowieka, jego dojrzewanie intelektualne, emocjonalne i społeczne.

Autorka pracy analizuje powieści młodzieżowe nie w kolejności ich wydań, ale podporządkowuje je określonym problemom. Strategia, jaką przyjęła, jest jak najbardziej zasadna, świadczy o przemyślanej postawie badawczej, umiejętnościach analitycznych i interpretacyjnych piszącej, ale niesie ze sobą także niebezpieczeństwa. Każdy kolejny rozdział obudowany został rozważaniami teoretycznymi na temat wybranych zagadnień – np. obszerne wprowadzenie w zagadnienie narratora, w problematykę powieści dla dziewcząt. Są to problemy istotne, ale zbyt często taka strategia wpływa na przesunięcie uwagi od ważnych zagadnień zawartych w powieściach, ich interpretacji, w kierunku teoretycznych rozważań. Takie przesunięcia akcentów wynikają zapewne także z ilości materiału badawczego – to dwadzieścia trzy utwory Marty Fox, recenzje, omówienia artystycznego dorobku, które stały się podstawą rozważań dla Autorki dysertacji. Ta niewystarczająca „obecność” utworów Fox widoczna jest przede wszystkim w liczbie cytowań ilustrujących omawiane kwestie. Cytat może pełnić różne funkcje: stanowić punkt wyjścia do własnych rozważań, wskazywać na określoną tradycję, otwierać polemikę – z takich możliwości korzystała Doktorantka, odnosząc się do przywoływanych opracowań, podobnie mogłaby te zależności ukazać w większym zakresie w analizie i interpretacji omawianych powieści. Takie rozszerzenia byłyby na pewno zasadne w rozdziałach III i IV.

Ważnym aspektem dysertacji jest wskazanie na nowatorstwo pisarstwa Marty Fox, obecne jest choćby w ukazywaniu wirtualnej rzeczywistości, poruszaniu problematyki związanej ze zjawiskami społeczno-technologicznymi (s. 189), psychicznymi urazami młodzieży wynikającymi z cyberprzemocy. Pisarka, co zostało w doktoracie podkreślone, wskazuje na niebezpieczeństwa, z jakimi spotyka się współczesna młodzież, są to np. dominacja urządzeń cyfrowych, kreowanie wirtualnych światów, w których nastolatki odnajdują pozorną przystań. Pisarka, jak czytamy na str. 192, „przedstawia kluczowe w powieści dla dziewcząt problemy, wzbogacając je o nowe, współczesne wątki, dzięki czemu jej twórczość zyskuje na aktualności”.

Ocena pracy

Próby badawcze Doktorantki oscylują w taki sposób, by ukazać wieloaspektowo relacje między pisarstwem a biografią. Powieści Marty Fox, co Doktorantka udowadnia w przekonujący sposób, osadzone są w biografiach jej i jej bliskich (w modyfikacjach i przekształceniach tych biografii). Obecne w utworach osobiste doświadczenia w wymiarze stylistyczno-narracyjnym (przytoczenia rozmów, sytuacji zaczerpniętych z prywatnych doświadczeń wychowawczych) wprowadzane są świadomie i wynikają z potrzeby docierania do odbiorcy. Nie bez znaczenia dla kształtu utworów, w pewnym sensie także wiarygodności podejmowanej w powieściach tematyki, pozostają doświadczenia autorki w pracy z młodzieżą na różnych poziomach wychowawczego oddziaływania – szkoła, teatr. Doktoranta tak operuje materiałami, by monografia („próba monografii” jak brzmi drugi człon tytułu rozprawy) przedstawiała pisarkę wieloaspektowo, w różnych odsłonach przywoływanych świadectw – rozmów przeprowadzonych z pisarką, dokonań literackich, ich krytycznych omówień, ocen czytelników (także jej uczniów). Pod względem językowym praca zasługuje, w znacznym zakresie, na uznanie – Doktorantka w przeważającej części tekstu sprawnie i przekonująco prowadzi swój wywód, właściwie wykorzystuje literaturę przedmiotu, co należy podkreślić, nie stanowi ona jedynie instrumentalnie traktowanego ornamentu, ale świadczy o przemyśleniu istotnych dla dysertacji opracowań. Bibliografia dołączona do pracy, poprawnie sporządzona, jest dowodem szerokich zainteresowań Doktorantki. Na uwagę zasługuje także edytorska strona pracy, właściwie sporządzone przypisy, ich czytelność – i co ważne – umiejętność prowadzenia dyskursu na tym drugim, uzupełniającym poziomie.

Uwagi szczegółowe

Doktorat pozostaje w przeważającej części poprawny pod względem językowym, stylistycznym, składniowym, jednak zdarzają się usterki, jak w każdej dłuższej formie, które wymagają poprawy. Warto zwrócić uwagę na kilka kwestii:

- w tak obszernej pracy warto byłoby zastosować numerację przypisów przyporządkowaną do poszczególnych rozdziałów – rozbicie na poszczególne rozdziały jest bardziej przejrzyste,
- błędy edytorskie dotyczą zapisu nazwisk złożonych – użycia pauzy zamiast łącznika (dywiz) i wprowadzaniu dodatkowej spacji,
- zapisy tytułów czasopism np. s. 22 (szczególnie nieporządek ze stosowaniem znaku cudzysłowu),
- s. 69 i in. – brzmienie tytułu książki Klementyny Tańskiej-Hoffmanowej – Doktorantka używa często mylącego skrótu: *Pamiętka po dobrej matce przez młodą Polkę*, wydana w 1819 książka ma tytuł: *Pamiętka po dobrej matce, czyli ostatnie jej rady dla córki. Przez Młodą Polkę*.
- nieścisłości – przywołując powieść Frances Hodgson Burnett podaje, że ojciec głównej bohaterki – Sary umarł, należałoby tę kwestię doprecyzować.
- Doktorantka, mówiąc o tekstach M. Fox, zwraca uwagę na ich hybrydyczność – to zjawisko opisał np. G. Grochowski [w:] *Tekstowe hybrydy. Literackość i jej pogranicza*, Toruń 2014 – warto uzupełnić rozprawę, planując np. wydanie książki.
- Autorka wspominając na początku swoich rozważań o stanie czytelnictwa, podaje dane już nieco zdezaktualizowane – praca Zofii Zasackiej *Czytelnictwo dzieci i młodzieży*, Warszawa 2014.
- Błędny zapis nazwiska Anny Nasiłowskiej - s. 35.
- Zdarzają się błędy polegające na pomijaniu składowych zdania, najczęściej przyimków;

Błędy stylistyczne (podaję stronę i początek zdania):

Str. 32 – „W wierszach poetka opowiada o miłości ...”; s. 34 – „Książkę traktować też można...”; s. 37 – „Każda z czterech części książki zawiera...”; s. 40 – „Jest historią dwojga wrażliwych nastolatków...”; s. 136 – „Nastolatka ma nadzieję...”; s. 112 – „Proces komunikacji literackiej można rozpatrywać...”.

- Niezgodności czasu narracji, podobnie wprowadzanie zdań z imiesłowowym równoważnikiem zdania nie zawsze jest poprawne (np. s. 70 - Powieść *Krystyna* wyróżnia się w twórczości Tańskiej opisując inne niż dotychczas spojrzenie na rolę kobiety).
- s. 113 – określenie „damski brzuch” nie jest najtrafniejsze.

Konkluzja

Rozprawa doktorska mgr Katarzyny Świercz niewątpliwie poświadcza jej dobre przygotowanie merytoryczne i warsztatowe do podejmowania poważnych i rozległych badań literaturoznawczych. Autorka dobrze radzi sobie z selekcją materiału literackiego, umiejętnie korzysta z narzędzi badawczych również innych dyscyplin, jeśli tego wymaga omawiany problem. Dostrzec należy także – co istotne w lekturze rozprawy – rodzaj fascynacji przedmiotem badań. Doktorantka oprócz omówienia problematyki zawartej w tekstach Marty Fox (nie przekonuje mnie zupełnie określenie „katowicka autorka”, np. s. 133, s. 192 – stanowi rodzaj zawężenia) uzupełnia pracę o przeprowadzoną z autorką powieści rozmowę i fotografie z jej prywatnego archiwum, które przybliżają sylwetkę pisarki, stanowią dopowiedzenie omawianych w pracy zagadnień. Próba stworzenia monografii uwzględniającej wieloaspektowe (historycznoliterackie, psychologiczne, genologiczne, socjologiczne) spojrzenie na powieść dla dziewcząt – takie zadanie postawiła przed sobą mgr Katarzyna Świercz – została w znacznym zakresie spełniona.

Dysertacja doktorska mgr Katarzyny Świercz wskazuje na dobre przygotowanie merytoryczne Doktorantki oraz umiejętność prowadzenia samodzielnej pracy naukowej – spełnia tym samym ustawowe wymogi stawiane rozprawom doktorskim (art. 13 ust. 1 obowiązującej (jeszcze) Ustawy o stopniach naukowych, tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki z 14 marca 2003 roku) i powinna być dopuszczona do dalszego etapu przewodu doktorskiego.

Rzeszów, 8.02.2019 r.